

מתי אנו יכולים לשקר?

אחרי מות יעקב, אחיו של יוסף מפחדים. לפני שנים, כשגילה להם את זהותו האמתית, הוא נתן להם להבין שהוא סולח להם על שמכרו אותו לעבדות. בכך עסקנו בשיחתנו בשבוע שעבר. כזכור, האחים לא היו בטוחים לגמרי שיוסף אכן סלח להם. אולי הוא לא התכוון למה שאמר? אולי הוא עדיין שומר טינה? ושמא הדבר היחיד שמנע ממנו עד כה לנקום בהם היה הכבוד ליעקב אביהם? בימים ההם מקובל היה שאחים לא סוגרים חשבונות כל עוד אביהם חי. אנו מכירים זאת מסיפור מוקדם יותר. לאחר שיעקב לקח את ברכת אחיו, עשו אמר: "קִרְבוּ יָמֵי אָבִי וְאֶהְרֶגְהָ אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (בראשית כז, מא). על כן באים אחי יוסף אליו ואומרים לו:

"אָבִיךָ צָוָה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר, 'כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף: אֲנָא שָׂא נָא פְּשַׁע אֲחִיךָ וְחַטָּאתָם, כִּי רָעָה גִמְלוֹךְ'. וְעַתָּה שָׂא נָא לְפָשַׁע עֲבָדֶי אֲלֹהֵי אָבִיךָ". וַיִּבֶךְ יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֵלָיו (נ, טז-יז).

מהכתובים משתמע בבירור שסיפור זה שסיפרו אחי יוסף, על צוואתו-כביכול של יעקב, היה שקר וכזב. אילו אמר יעקב את הדברים הללו, היה אומרם ליוסף עצמו, ולא מבקש מהאחים שיאמרו לו. הזמן המתאים לומר דברים כאלו היה על ערש דווי, בפרק הקודם. סיפורם של האחים היה מה שאנו עשויים לכנות "שקר לבן". מטרתו הראשית איננה לרמות, אלא להפחית את דרגת המתח

בסיטואציה טעונה מאוד. אולי על כן בכה יוסף: הוא הבין שהאחים עדיין חושבים שהוא מסוגל לנקום בהם.

חז"ל למדו מכאן עיקרון: "מותר לשנות מפני השלום".¹ שקר לבן מותר בהלכה. אין זה המקום היחיד שחז"ל הזכירו בו עיקרון זה. הם אפילו ייחסו "שינוי" מן האמת לקב"ה עצמו.² כשהמלאכים באו לאוהל אברהם, לספר לו ולשרה שהיא עתידה להרות וללדת, שרה צחקת בלבה: "וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר, אַחֲרֵי כֵלְתִי הִיְתָה לִי עֲדָנָה וְאֵדֹנִי זָקֵן? וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֲבִרָהָם, לָמָּה זֶה צָחָקָה שָׂרָה לֵאמֹר 'הֲאֵפֶּה אֲמַנָּם אֵלַד וְאֲנִי זָקְנָתִי?...'" (יח, יב-יג). ה' סיפר לאברהם ששרה אמרה שהיא זקנה מכדי ללדת, אך השמיט את טענתה שגם אברהם זקן מכדי להוליד (טענה שעתידה הייתה להתגלות כמוטעית: אברהם הוליד עוד שישה ילדים אחרי מות שרה). חז"ל שיערו שה' שינה את דברי שרה כשִׁמְסָרָם לאברהם מפני שלא רצה לעורר מדנים בין בעל ואשתו. גם כאן אמרו חז"ל: מותר לשנות מפני השלום.

ברור שחז"ל נזקקו לשינוי הסיפורים כדי לכונן את העיקרון הזה. לו היה בידינו רק המקרה של שרה, לא היה בו כדי להוכיח שאפשר לומר שקר לבן, שכן הקב"ה לא אמר דבר שקר, אלא סיפר חצי מהאמת. ואילו היה לפנינו רק המקרה של אחי יוסף, שאמנם אמרו דבר שקר, לא היינו יודעים אם הדבר אכן מותר. אולי עשו דבר אסור, ולכן יוסף בכה. רק בזכות הידיעה שהקב"ה עצמו עשה דבר דומה עם אברהם יכלו חז"ל לקבוע שמעשה זה של האחים היה מוצדק. עניין לנו כאן במאפיין חשוב של חיינו המוסריים, חשוב גם אם נדמה כי הוא בגדר מותרות של עידון חברתי: טקט.

ישעיה ברלין המנוח הראה שלא כל הערכים מתקיימים יחדיו בהרמוניה אפלטונית. הדוגמה החביבה עליו הייתה החופש והשוויון. אפשר לשמור על חופש כלכלי, אבל התוצאה תהיה אי-שוויון.

אפשר גם לקיים שוויון כלכלי, קומוניזם, אבל התוצאה תהיה אובדן החופש. בעולם שאנו חיים בו, התנגשות מוסרית היא בלתי נמנעת.³

זו עובדה חשובה, ודומה שהיהדות מעולם לא הטילה בה ספק. קחו לדוגמה את סיפור מרד אבשלום. אבשלום ביצע הפיכת חצר ואביו המלך דוד נאלץ לברוח. לבסוף הגיעו הדברים לידי מלחמה בין חיילי אבשלום וחיילי דוד. אבשלום יפה הבלורית והתואר נלכד בשערו הארוך בענפי האלה, ויואב שר צבא דוד ניצל את ההזדמנות והרגו. כשדוד שמע את בשורת הניצחון הזו חשך עליו עולמו. "וַיִּרְגַּז הַמֶּלֶךְ וַיַּעַל עַל עֲלִית הַשָּׁעַר וַיִּבֶךְ, וַיֹּכֶה אֶמֶר בְּלִכְתּוֹ: בְּנֵי אֲבִשָׁלוֹם! בְּנֵי בְנֵי אֲבִשָׁלוֹם! מִי יִתֵּן מוֹתִי אֲנִי תַחְתֶּיךָ, אֲבִשָׁלוֹם בְּנֵי בְנֵי!" (שמואל ב' יט, א). באטימות רגשית גמורה הטיח יואב במלך השפול: "הַבִּשְׁתָּ הַיּוֹם אֶת פְּנֵי כָל עֲבָדֶיךָ הַמְּמַלְטִים אֶת נַפְשָׁךְ הַיּוֹם... לְאַהֲבָה אֶת שְׁנֹאֶיךָ וְלִשְׁנֹא אֶת אֹהֲבֶיךָ... וְעַתָּה קוֹם צֵא וְדַבֵּר עַל יָב עֲבָדֶיךָ" (שם, ו-ח). אבלו של דוד על מות בנו מתנגש עם אחריותו כראש מדינה ועם נאמנותו לחיילים שהצילו את חייו. מה קודם למה: חובת אב או חובת מלך?

מקומן של התנגשויות ערכיות נובע שסוג המוסריות ואופי החברה שלנו תלויים לא רק בערכים שאנו בוחרים לאמץ, אלא גם בדרך שאנו מתעדפים אותם. העדפת השוויון על פני החופש יוצרת סוג מסוים של חברה – הקומוניזם הסובייטי למשל. העדפת החופש על השוויון מובילה לחברה של כלכלת שוק. ייתכן שבשתי החברות דוגלים באותם ערכים, ורק מדרגים אותם באופן שונה, ובהתאם לכך שונות הכרעותיהן במקרים של התנגשות.

זו גם הסוגיה הנבחנת בסיפורים על צחוקה של שרה ועל אחי יוסף. האמת והשלום שניהם ערכים חשובים, אך באיזה מהם נבחר כשהם מתנגשים? לחכמינו היו תשובות שונות על כך.

ישנה למשל מחלוקת מפורסמת בין בית שמאי ובית הלל, מה אומרים לכלה בחתונתה.⁴ המנהג היה לומר "כלה נאה וחסודה", אך חכמי בית שמאי טענו שאין לומר זאת אם הכלה אינה יפה וחסודה בעיני האומר. לדבריהם, כאן גובר הערך של צו התורה "מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחֹק" (שמות כג, ז). חכמי בית הלל לא השתכנעו. מי צריך לשפוט אם הכלה יפה וחסודה? ודאי החתן עצמו. על כן, חלוקת שבחים לכלה איננה הצהרה אובייקטיבית שאפשר לבחון אותה באופן אמפירי. היא פשוט קילוס בחירתו של החתן. היא דרך לחגוג את אושרם של בני הזוג.

כזה הוא הטקט. כשאנו אומרים למי שנתן לנו מתנה שמתנתו יפה בעינינו, גם אם אין זה נכון, או כשאנו אומרים לזולתנו "כמה טוב לראות אותך" גם אם קיווינו להשתמט מפניו – אמירות אלו נתפסות כנימוסים נאים ולא כניסיון לרמות. כולנו יודעים זאת, ולכן שום נזק אינו נגרם – להבדיל ממקרה שבו השקר פוגע באינטרס מהותי של אחד הצדדים.

יסודי ופילוסופי יותר הוא מדרש ידוע על שיחה בין הקב"ה למלאכים בשאלה אם ראוי לברוא את האדם.

אמר רבי סימון: בשעה שבא הקב"ה לברוא את אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות. מהם אומרים אֵל יִיבְרָא, ומהם אומרים יִיבְרָא. וזהו מה שכתוב "חֶסֶד וְאַמֶּת נִפְגְּשׁוּ, צֶדֶק וְשָׁלוֹם נִשְׁקוּ" (תהלים פה, יא).

חסד אומר: "יִיבְרָא, שהוא גומל חסדים".
אמת אומר: "אֵל יִיבְרָא, שכולו שקרים".
צדק אומר: "יִיבְרָא, שהוא עושה צדקות".
שלום אומר: "אֵל יִיבְרָא, שכולו קטטה".

מה עשה הקדוש ברוך הוא? נטל אמת והשליכו לארץ. וזהו מה שכתוב "וְתִשְׁלַךְ אֶמֶת אֶרֶץ" (דניאל ח, יב). אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: "ריבון העולמים, מה אתה מבזה את חותם המלכות שלך? תעלה אמת מן הארץ". וזהו מה שכתוב "אֶמֶת מֵאֶרֶץ תִּצָּמַח" (תהלים פה, יב).⁵

זהו מדרש מאתגר. מה בדיוק אומרים המלאכים? למה מכוון הדרוש באומרו שהקב"ה "נטל אמת והשליכו לארץ"? האם, לאחר מעשה, צדק מלאך השלום כשאמר שהאדם "כולו קטטה"?

לדעתי הכוונה היא שבני האדם נידונו להתקוטט כל עוד קבוצות מתחרות יטענו כל אחת למונופול על האמת. בני האדם ילמדו לחיות בשלום אך ורק אם יבינו שכיוון שהם סופיים, בני תמותה, הם לא ישיגו בחייהם אף פעם את האמת כפי שהיא בשמיים. האמת שבידינו תהיה תמיד חלקית, מקוטעת – המראָה הנשקף ממקום מסוים ולא, כפי שהפילוסופים אומרים לפעמים, "המראה הנשקף משום-מקום".⁶

סבורני כי תובנה זו היא הסיבה לכך שהתורה היא ספר הכתוב מנקודות מבט רבות, ולכך שהתנ"ך מכיל סוגים כה מרובים של קולות, ולכך שהמשנה והגמרא מאורגנות סביב מחלוקות, ולכך שהמדרש מבוסס על ההנחה שיש שבעים פנים לתורה. היהדות לדורותיה מחזיקה בהבנה דקה ומורכבת מאין כמוה בדבר אופייה של האמת; דקה ומורכבת מזו שיש, למיטב ידיעתי, בכל ציוויליזציה אחרת.

ייחודית במורכבותה ובחלוציותה היא גם תפיסת השלום ביהדות. אמונתנו איננה פציפיסטית ומעולם לא הייתה כזו. היא יודעת כי כדי להתגונן ולשמור על חייה נאלצת אומה לפעמים להשיב מלחמה. ובכל זאת, הנביאים ישעיהו ומיכה היו הראשונים

בעולם כולו להעמיד חזון מוסרי של עולם שבו "לֹא יִשָּׂא גֹי אֶל גֹּי חָרֵב". ישעיהו היה משורר-החצר של השלום.

כאשר ההתנגשות בין אמת לשלום נוגעת ליחסים בין אדם לחברו, הנטייה בקרב חז"ל היא להעדיף את השלום, בין היתר מפני שבמצב של שלום יכולה האמת לשגשג, ואילו במלחמה וביריב האמת היא לא פעם הנפגעת הראשונה. על כן האחים לא חטאו כשסיפרו ליוסף שְׁקֶר לֶכֶן למען שמירת השלום והאחוה במשפחה. הם אף היו נאמנים לאמת עמוקה יותר: שאביהם האנושי, שאינו חי עוד, ולא פחות מכך גם אביהם שבשמיים, חי העולמים, רוצה שהם וצאצאיהם, מייסדיו ובניו של עם הברית, יחיו זה עם זה בשלום; שכן כיצד יוכל עם ישראל לחיות בשלום עם העולם, אם לא ייכון שלום בתוכו?

שאלות לשולחן שבת

- מדוע לא יכולים להתקיים אמת ושלום יחדיו? האם ערכים אלה עומדים בסתירה תמיד?
- האם אתם מסכימים שהשלום חשוב מהאמת?
- האם אפשר להסיק מכך שהשלום הוא הערך העליון ביהדות?

- 1 יבמות סה ע"ב.
- 2 מדרש שכל טוב, תולדות כז, יט.
- 3 ישעיה ברלין, "שני מושגים של חירות", בתוך: ברלין, ארבע מסות על חירות, מאנגלית: יעקב שרת, תל-אביב: רשפים, תשל"א. וראו גם חיבורו החשוב של סטיוארט המפשייר Stuart Hampshire, *Morality and Conflict*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1983.
- 4 כתובות טז ע"ב.
- 5 בראשית רבה ח, ה.
- 6 Thomas Nagel, *The View From Nowhere*, New York, Oxford University Press, 1986. האדם היחיד שהגיע לידי ראית עולם שאינה אנתרופוצנטרית, להסתכלות על העולם מנקודת מבטו של הקב"ה כביכול, הוא איוב – בדבריו בפרקים לח-מא בספר הנושא את שמו.